

מניין שטרות

רציפותו

מניין שטרות היה מניין רציף מאז תחילתו בתקופת מלכות סלאוקוס ניקטור בתשרי שנת 3450 לבי"ע למנייננו. כמו כן היה נפוץ גם באומות העולם, ולא היה מיוחד רק לעם ישראל. בגלל רציפותו ותפוצתו, זכה המניין להיחשב לאחד המניינים האמינים ביותר בתולדות העולם העתיק.

כינויו של מניין שטרות

מניין שטרות נקרא בכמה כינויים, נביא כמה מהכינויים בתוספת דוגמאות בודדות:

מנין יון – הלשון בתשובת הגאונים הרכבי מ"ה: **לישיליה לספרא כמה הוא כותב בשטרות למנין יון.**

מנין יונים – **ובגולה כותבין בשטרות למנין יונים** (סדר עולם פרק ל').
ולמנין יונים אלף מאה ותשעים וחמש (סדר תנאים ואמוראים).

מנין מלכי יונים – לשון הגמרא בע"ז י ע"א: **בגולה אין מונין אלא למלכי יונים בלבד.**

מנין למלכות יון – בעל העיטור: **והיום אנו מונין [ד"א] תתקל"ט לבריאת עולם שהוא למלכות יון אלף ותצ"א.**

מנין שטרות – **וכבר נהגו כל ישראל למנות בגיטין או ליצירה או למלכות אלכסנדרוס מקרון שהוא מנין שטרות.** (רמב"ם הלכות גירושין פרק א, כז)

מנין למלכות אלכסנדר[וס] – כמוזכר ברמב"ם שראינו קודם ובעוד מקומות.

מנין להפסקת הנבואה - מדרש לקח טוב לר' טוביה בן אליעזר פרשת שלח: **להפסקת נבואה למימי אלכסנדרוס.**

מנין לממשלת חכמים – לשון רב סעדיה גאון באגרת (הובאה בספר "מחלקת רס"ג ובן מאיר" של בורנשטיין עמ' 71-72): **ונכתב ביום חמישי בשבת, ביי"ט ימים לחדש תמוז בשנת אלף רל"ג לממשלת חכמים סעדיה בן יוסף אלוף ישועה.**

מקורם של הכינויים קשור לדברי הסדר עולם פרק ל':

הסדר עולם מתאר את התמורות שחלו עם עליית אלכסנדר מוקדון. הס"ע מסמך את עליית אלכסנדר על נבואת דניאל:

"והצפיר והשעיר מלך יון" וגו' - הוא המלך הראשון (דניאל ח כא), "ועמד מלך גבור וגו' וכעמדו תשבר" וגו' (שם יא ג), הוא אלכסנדרוס מקדון שמלך י"ב שנה, עד כאן היו הנביאים מתנבאים ברוח הקדש - מכאן ואילך "הט אזנך ושמע דברי חכמים" (משלי כב יז), שנאמר "כי נעים כי תשמרם בבטנך" וגו', "להיות בה' מבטחך" (משלי כ"ב ט'), ונאמר "הלא כתבתי לך שלשים" וגו', "להודיעך קשט" וגו' (משלי כ"ב כ"א), וכן הוא אומר, "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" (דברים לב ז), יכול זקני השוק, תלמוד לומר "ויאמרו לך", הא למדת שזקן זה שקנה חכמה.

עם עליית אלכסנדר מוקדון התחילה מלכות יון – "גלות שלישית" – נפסקה הנבואה, ומכאן ואילך מוסרי התורה הם החכמים. מכאן נולדו הכינויים "הפסקת הנבואה" ו"ממשלת החכמים", ככינויים נוספים למניין אלכסנדרוס. בספרי הערבים מכונה "תאריך אסכנדר" או "תאריך דו-אל-קרני"¹. להלן נראה כי יחוס מניין שטרות לאלכסנדר מוקדון הינו מוטעה.

הרקע ההיסטורי להוצרותו

נסקור כאן את הרקע ההיסטורי, שהוביל להתחלת מניין שטרות (ע"פ התיאור המופיע בספרי ההיסטוריה): האימפריה הפרסית החזיקה מעמד למעלה מ-200 שנה. בשנת 334 לפנה"ס יצא אלכסנדר בן פיליפוס מלך מוקדון בראש צבא של 35,000 איש לעבר פרס. אלכסנדר כבש את כל מדינות יון והתקדם לעבר פרס. דריוש השלישי מלך פרס האחרון יצא נגדו, וההתנגשות ביניהם אירעה בשנת 333 לפנה"ס באיסוס (היום בדרום תורכיה). דריוש נחל מפלה וברח, ואלכסנדר לא רדף אחריו אלא המשיך בכיבושיו וכבש את מדינות חוף הים התיכון. לאחר כיבוש מצרים, פנה לעבר בבל ובשנת 331 הכניע את הצבא הפרסי סופית ליד גאוגמלה שליד החידקל. המלך דריוש ברח ונרצח. אלכסנדר המשיך בכיבושיו והגיע עד להודו. לאחר מכן חזר לבבל ומת בה ביוני 323 לפנה"ס בן 32 שנה ו-8 חודשים. לאחר מותו של אלכסנדר נותרה אימפריה עצומת ממדים, אך לא נותר מנהיג חזק אחד, וכתוצאה מכך, התחלקה האימפריה לכמה "יורשים"² ולכך התכוון דניאל (פרק יא, פס' ד'):

¹ בורנשטיין, תאריכי ישראל חלק א', התקופה ח' (תרפ"א), עמ' 291.

² ירשי אלכסנדר מכונים "דיאדוכים".

וכעמדו תשבר מלכותו ותחץ לארבע רוחות השמים ולא לאחריתו ולא כמשלו אשר
משל כי תנתש מלכותו ולאחרים מלבד אלה

נקצר כאן בתיאור מאבקי הכוח שהיו בין היורשים על האימפריה. אחד מהיורשים הללו היה סלאוקוס ניקטור, שקיבל לידיו את איזור בבל בשנת 321 לפנה"ס. בשנת 317 נהיה גם שליט על עילם. אולם "יורש" אחר, אנטיגונוס, שקיבל את אסיה הקטנה (היום תורכיה), בא עימו במלחמה, ולכן נאלץ סלאוקוס לנוס אל "היורש" שקיבל את מצרים – תלמי הראשון (אביו של תלמי השני שביקש לתרגם את התורה ליונית). תלמי וסלאוקוס כרתו ברית, והכניעו את אנטיגונוס בקרב ליד העיר עזה, ואז שב סלאוקוס לבבל בקיץ של שנת 312 לפנה"ס.

המניין הסלאוקי

מועד הנצחון על אנטיגונוס מציין את התחלת המניין לשנותיו של סלאוקוס. לאחר שמת סלאוקוס עלה אחריו המלך אנטיוכוס סוטר (אנטיוכוס הראשון). בניגוד למקובל, לא התחיל היורש אנטיוכוס סוטר למנות לעצמו את שנות מלכותו, אלא המשיך את המניין לסלאוקוס, ורק צירף את שמו למניין (והמניין נקרא בשם "המניין לסלאוקוס ולאנטיוכוס"), וכך למעשה נוצר המניין לשושלת בית סלאוקוס, או מניין הסלאוקיים. המניין הזה היה מקובל על ישראל וגויים גם יחד. אלא שחוקרים טוענים שהיו לו מספר התחלות שונות³:

היו מהגויים שמנו מניין זה מהסתיו של שנת 312 לפנה"ס כמו היוונים הסורים (וכך מנו גם היהודים, היינו מתשרי שנת 3450 לבי"ע למנייננו), והיו מהגויים שהתחילו את המניין חצי שנה מאוחר יותר מאביב 311 לפנה"ס; אלו היו הבבלים שהיו מתחילים את שנותיהם באביב.

בשל סתירות בין ספר מכבים א' וספר מכבים ב' היו חוקרים ששיערו שהייתה התחלה נוספת למניין הסלאוקי המניין השני היתה לא מאביב 311 לפנה"ס – היינו חצי שנה מאוחר יותר, אלא מסתיו 311 לפנה"ס היינו שנה מאוחר יותר מאלו שהתחילו את המניין בסתיו 312 לפנה"ס (ובתוכם היהודים).

³ ראה אדגר פרנק בספרו Frank Edgar, Talmudic and Rabbinical Chronology, N.Y. 1956 עמ' 30-31 שמונה ארבע התחלות שונות למניין: סתיו 313 לפנה"ס, סתיו 312 לפנה"ס, אביב 311 לפנה"ס, סתיו 311 לפנה"ס.

בורנשטיין חקר את הנושא, וסיכם שטעו אותם חכמים שסברו שהיתה התחלה למניין בסתיו 311, ולא היתה התחלה למניין הסלאוקי רק בסתיו 312 ובאביב 311. כמו כן טען בורנשטיין שמניין שטרות בספרי החשמונאים מתחיל מתשרי 312. לא נכנס כאן לפרטי חקירתו של בורנשטיין והרוצה להעמיק - יראה את דבריו במקורם בארוכה.⁴

נתעכב על פרט אחד, והוא ייחוס המניין הסלאוקי לאלכסנדרוס מוקדון. הבאנו לעיל את דברי סדר עולם שאלכסנדר מוקדון מלך י"ב שנה. דבר זה אמנם מכוון עם הידוע ממקורות ההיסטוריה, ושנות מלכותו של אלכסנדר מתחילת כיבושיו (334) ועד שנת פטירתו (323) אמנם עולות ל-י"ב שנה.

מה היחס בין מלוכת אלכסנדר למניין הסלאוקי ?

בורנשטיין (התקופה ח', עמ' 291) מצטט קבוצה של היסטוריונים נוכריים הכותבים שמניין שטרות החל 12 שנים אחר מיתתו של אלכסנדר.⁵ ההיסטוריון הערבי אבו-אל-פרג כותב כך :

"שנים עשרה שנה אחר מיתת אלכסנדר מלך סילוקוס המכונה ניקטור על בבל, עיראק כולה ועל כורסאן עד הדו. מראשית ממלכתו יחל התאריך הנושא עליו שם אלכסנדר, ואשר הסוריים והיהודים מונים לו את שנותיהם".

בורנשטיין כותב, כי מדברי אבו-אל-פרג משמע שלמרות העובדה שהמניין מתחיל 12 שנה אחר מות אלכסנדר, בכל זאת נקרא על שמו; סופר בשם גליוס מבאר שהיוונים רצו לכבד בכך את זכרו של אלכסנדר הכובש הראשון של האימפריה היוונית. אולם היו היסטוריונים ערביים שחשבו שמניין שטרות מתחיל מימי אלכסנדר עצמו, ולא היו מודעים לעובדה שמניין שטרות מתחיל רק 12 שנה אחרי מותו, בימי יורשו סלאוקוס.⁶ היסטוריון ערבי בשם כושיאר כתב :

"תאריך אלכסנדרוס או דו-אל-קרנין, מתחיל מן השנה השביעית למלכותו כשיצא מארץ מוקדון לכבוש ארצות אחרות".⁷

⁴ יתאריכי ישראל (חלק א'), התקופה ח' (תרפ"א), עמ' 297 – 312.

⁵ שם, עמ' 291. הוא מזכיר את ההיסטוריונים: דודורוס מסיציליה, איזביוס מקיסריה, הערבי אבו-אל-פרג, אולוג בג.

⁶ אבו-אל-חסאן כושיאר, מסעודי, אלברוני.

⁷ שם, עמ' 291.

המניין הפיליפי

אמנם היה גם מניין שהתחיל מיד עם מיתת אלכסנדר, בשנת 323 לפסה"נ. מניין זה מכונה בשם המניין "למיתת אלכסנדר" או המניין הפיליפי⁸. יש לשער כי ההבדל הקטן של 12 שנה בין המניין הפיליפי למניין הסלאוקי, בתוספת זוהרו של הכובש המפורסם אלכסנדר שהאפיל על הבאים אחריו, הוא שגרם לכך כי מניין שטרות נתכנה (בטעות) על שם אלכסנדרוס מוקדון. מכל מקום, מתחילת עליית מלכות יוון ב-333 או ב-331 ועד תחילת מניין שטרות (תשרי 312) יש כ-20 שנה ולא 6 שנים כפי שמתואר בברייתת סדר עולם. בזמן ראשית מלכות יון עולה ההבדל לשנים ספורות בלבד, לעומת ההבדל בתקופת מלכות הפרס העולה על 150 שנה.

בתחילת הפרק הזכרנו את אמינותו של מניין שטרות. מניין שטרות מתחיל בשנת 3450 לב"ע. לפי הגמרא בע"ז ט ע"א מניין החורבן (כלומר שנת 1 לחורבן) מתחיל בשנת 381 לשטרות שהיא שנת 3830 לב"ע. שנה זו היא שנת 70 לספה"נ. לפי המקורות ההיסטוריים, בית המקדש חרב באותה שנה בדיוק (אב 3830, 70 לספירה). עולה שבין תשרי 3450 (312 לפנה"ס) ועד סוף אלול 3830 (70 לספירה) חלפו 381 שנה. הן תחילת מניין שטרות, והן שנת החורבן מאושרים ע"י מקורות ההיסטוריה החיצוניים, מה שמוביל לעובדה שהחל מתחילת מניין שטרות מתאחדת הכרונולוגיה היהודית של סדר עולם יחד עם הכרונולוגיה ההיסטורית, ולא נותר הבדל בין שתיהן אפילו של שנה אחת.

שתי התחלות למניין שטרות – שית שני יתירתא

מעיון בגמרא מתברר שהיו שהתחילו את מניין השטרות 6 שנים מוקדם יותר.

ההוא שטרא דהוה כתיב ביה שית שנין יתירתא. סבור רבנן קמיה דרב נחמן למימר האי שטר מאוחר הוא, ניעכביה עד דמטיא זמניה ולא טריף. אמר רב נחמן: האי ספרא דוקנא כתביה, והנך שית שנין דמלכו בעילם דאנן לא חשבינן להו הוא קחשיב ליה, ובזמניה כתביה, דתניא: ר' יוסי אומר: שש שנים מלכו בעילם, ואח"כ פשטה מלכותן בכל העולם כולו. (ע"ז ט ע"ב – י ע"א).

⁸ ראה בורנשטיין שם, עמ' 294-295. במניין זה השתמש האסטרונום היפרכוס, אשר דבריו הובאו בספר אלמגסטי של האסטרונום פתולומיאוס (תלמי).

לפני בית דינו של רב נחמן הגיע שטר מאוחר ב-6 שנים; כגון שעמדו בשנת 500 לשטרות, ובא לפנייהם שטר הלוואה שתאריכו 506 לשטרות, כלומר כתוב בו שפלוגי לוח מפלוגי בשנת 506. ברור שהלוואה נעשתה בפועל כבר בשנת 500, שהרי השטר כתוב ומונח לפנינו, אולם הוא נושא תאריך המתאר הלוואה שתבצע כביכול רק בעוד 6 שנים, בשנת 506. רבנן שהיו לפני רב נחמן סברו שהשטר הזה הוא בעצם פיקטיבי, שהרי שנת 506 עדיין לא הגיעה. שטר כזה איננו פסול, אולם הוא נקרא "שטר מאוחר" והמשמעות ההלכתית היא שהמלווה לא יכול לפרוע את חובו עד שנת 506. הסיבה לכתיבת שטר כזה המתאר הלוואה שתבצע רק בעוד 6 שנים בעוד שהלוואה בפועל נעשתה כבר בשנת 500 - היא טובה שרוצה לעשות המלווה עם הלווה: בשטר הלוואה רגיל משעבד הלווה את קרקעותיו למלווה, ואם הלווה לא מצליח להחזיר את ההלוואה - הרי שהמלווה נוטל את הקרקע בתור פרעון. אם מוכר הלווה את הקרקע המשועבדת לאדם אחר (לקוח) יכול המלווה לטרוף את הקרקע מהלקוח. במקרה שלנו קרקעותיו של הלווה לא משתעבדות למלווה עד שנת 506, כלומר אם ימכור הלווה קרקעות - לא יוכל המלווה לטרוף מהלקוחות קרקעות שנמכרו עד שנת 506. הדבר מאפשר ללווה למכור בנוחיות את קרקעותיו, שכן אנשים אינם ששים לקנות דברים משועבדים, שיטרפו מהם אילו לא יפרע הלווה את חובו. החכמים שהיו לפני רב נחמן סברו שהשטר המוזר הזה המתאר הלוואה עתידית - הוא שטר מאוחר. ובמקרה כזה מעכבים את השטר ולא ירשו למלווה לטרוף מלקוחות שקנו קרקעות עד שנת 506.

אולם רב נחמן סבר שהשטר הזה איננו מתאר הלוואה עתידית כלל עיקר ועיקר: השטר הזה מתאר הלוואה שנעשתה בשנת 500, אלא שהסופר שכתב את התאריך הוא דוקנא, מדקדק בחשבונות, ומתחיל את מניין שטרות 6 שנים קודם למקובל. כלומר, הסופר כתב "שנת 506" אבל מתכוון בעצם למה שהוא אצלנו שנת 500, כי הוא מתחיל את המניין 6 שנים קודם.

מכאן יוצא שהיו שתי נקודות התחלה למניין שטרות:

האחת - בתשרי שנת 3450 לב"ע למניינו והיא המקובלת היום.

והשניה - שש שנים קודם, בתשרי שנת 3444 לב"ע למניינו ולפיה נהג אותו סופר שכתב את השטר בגמרא.

סיבת ההתחלה הזאת היא שהוא מתחיל לחשב את מניין יון מהזמן שמלכו בעולם, כדברי ר' יוסי בברייתא:

דתינא: ר' יוסי אומר: שש שנים מלכו בעולם, ואח"כ פשטה מלכותן בכל העולם כולו.

הנוהג הרגיל הינו להתחיל את מניין שטרות מזמן שפשטה מלכות יון בכל העולם, אולם הסופר הזה נהג להתחיל את המניין מזמן השלטון בעולם, וכך מניינם של המונים מזמן מלכות יון בעולם תמיד יהיה גדול ב-6 שנים ממנייננו. כך יוצא שהשטר איננו מאוחר, והוא כשר לגבייה מיידית והמלווה יכול לטרוף מלקוחות קרקעות כבר עכשיו.

הערה: את ביאורנו כתבנו על-פי שיטת רש"י, וגם הדוגמאות המספריות של השנים 500 ו-506 הן הדוגמאות המספריות שרש"י מביא. אולם אנו יודעים בדיוק את שנת פטירתו של רב נחמן מהחיבור "סדר תנאים ואמוראים" נאמר שם שרב נחמן נפטר בשנת תרל"א, 631 לשטרות = 4080 לב"ע (320 לספה"ג). אם כך הדוגמה שרש"י מביא היא להמחשה בלבד, ולא טומנת בחובה איזושהי מסורת היסטורית.

הקשר בין מניין שטרות למניין יציאת מצרים

בהמשך, הסוגיה בע"ז עוסקת בקשר בין מניין שטרות למניין ליציאת מצרים:

מתקיף לה רב אחא בר יעקב: ממאי דלמלכות יונים מנין? דלמא ליציאת מצרים מנין, ושבקיה לאלפא קמא ונקטיה אלפא בתרא, והאי מאוחר הוא! אמר רב נחמן: בגולה אין מונין אלא למלכי יונים בלבד. הוא סבר: דחויי קא מדחי ליה, נפק דק ואשכח, דתניא: בגולה אין מונין אלא למלכי יונים בלבד.

אמר רבינא: מתניתין נמי דיקא, דתנן: באחד בניסן ר"ה למלכים ולרגלים, ואמרינן: למלכים - למאי הלכתא? אמר רב חסדא: לשטרות, ותנן: באחד בתשרי ר"ה לשנים ולשמיטין, ואמרינן: לשנים - למאי הלכתא? ואמר רב חסדא: לשטרות; קשיא שטרות אהדדי! ומשינין: כאן למלכי ישראל, כאן למלכי עובדי כוכבים, למלכי עובדי כוכבים מתשרי מנין, למלכי ישראל מניסן מנין, ואנן השתא מתשרי מנין, ואי ס"ד ליציאת מצרים מנין, מניסן בעינן למימני! אלא לאו ש"מ: למלכי יונים מנין, ש"מ. (ע"ז י, א).

לפי שיטת סדר עולם חלפו 1000 שנה בדיוק מיציאת מצרים ועד תחילת מניין שטרות:

1000	=	6	+	34	+	70	+	850	+	40
מיציאת		שנים		שנות		גלות		שהו		ארבעים
מצרים		שמלכה		פרס		בבל		בארץ		שנה
עד מניין		יון		בפני		עד		עד		במדבר
שטרות		בעילם		הבית		הבניין		הגלות		

רב אחא בר יעקב מעלה את האפשרות שכל עיקרו של מניין שטרות אינו אלא המניין ליציאת מצרים בהשמטת 1000 שנה. כיוון שכך, יש לראות את מניין שטרות כהמשך המניין ליציאת מצרים, ולא כמניין חדש שהתחיל עם עליית יון. ממילא לא יכולות להיות שונות התחלות למניין שטרות אלא רק התחלה אחת, המאוחרת 1000 שנה מיציאת מצרים. אם נחזור לנתונים המספרים לפי רש"י, תתבאר הסוגיה כך:

שטר ההלואה הגיע לבית דינו של רב נחמן בשנת 500 שהיא בעצם 1500 ליציאת מצרים. השטר נשא את התאריך 506. כיוון שרב אחא מניח שכל שיטת המניין לשטרות היא בעצם המניין ליציאת מצרים פחות 1000 שנה, הרי שלא ניתן לומר שהייתה התחלה למניין שטרות בשנת 3444 לבי"ע. ואם כך, יוצא שהמספר 506 מסמל קיצור של 1506 ליציאת מצרים, ולא 506 שנה אחרי 3444 לבי"ע שבה מלכו היונים בעילם. האתקפתא של רב אחא בר יעקב מחזירה אותנו לטענת רבנן קמיה רב נחמן שהשטר מאוחר. רב נחמן ענה לרב אחא בר יעקב שמניין שטרות הוא מניין עצמאי ואיננו קשור ליציאת מצרים (גם אם חלפו בדיוק 1000 שנה מאז יציאת מצרים). רב אחא בר יעקב חשב שרב נחמן דוחה אותו דחייה בעלמא, אולם לבסוף מצא ברייתא מפורשת **בגולה אין מונין אלא למלכי יונים בלבד.**

רבינא מצא ראייה נוספת ממקום אחר:

המשנה בראש השנה קובעת שניסן הוא ראש השנה למלכים, ותשרי הוא ראש השנה לשנים. רב חסדא פירש שהמשמעות ההלכתית, הן של ניסן, והן של תשרי, היא שכל אחד מהם ראש השנה לשטרות, ולכאורה ישנה סתירה בדבריו, שכן לא יכולים להיות שני ראשי שנים לשטרות! וחילקו בדבריו שיש שתי התחלות שונות למניין אותו מונים בשטרות: ניסן הוא ראש השנה לשטרות של מלכי ישראל, ותשרי הוא ראש השנה לשטרות של מלכי האומות.

הגמרא מדגישה בפירוש: **ואנן השתא מתשרי מנין** הרי ששיטת המניין בימי האמוראים התחילה בתשרי. דבר זה מעיד, כי התחלת מניין שטרות לא היתה בזמן יציאת מצרים, כי מניין יציאת מצרים מתחיל מניסן, כמפורש בתורה.

מכאן שהמניין התחיל בתקופה מאוחרת יותר, וסגנון המנייה הוא למלכי הגויים, ואם חוזרים אחורנית מימי האמוראים רואים שמניין זה מתחיל אמנם בימי היונים.

"למניין יונים אלפא"

בקשר להפרש של 1000 שנה בין מניין יציאת מצרים למניין שטרות, ראוי שניבא כאן את גירסת הדפוסים בסדר עולם, ואת מה שכתב עליה הגר"א בביאורו.

רבי יוסי אומר מלכות פרס בפני הבית ל"ד שנה, מלכות יון מאה ושמונים, מלכות בית חשמונאי מאה ושלוש, מלכות הורודוס מאה ושלוש, מכאן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית, ובגולה כותבין בשטרות למנין יונים אלפא. (סדר עולם פרק ל"ז)

זאת גירסת הדפוס שלנו, וכמובן לא ברור המשפט "ובגולה כותבין בשטרות למנין יונים אלפא". מהו "אלפא"? נעתיק את ביאור הגר"א לסדר עולם:

אלפא – פירוש מיציאת מצרים הוא אלף שנים דהיינו ת"פ עד בנין הבית, ות"י שעמד, ונ"ב עד מלכות פרס, ונ"ב של מלכות פרס ושש של מלכות יון הרי אלף שנה ובאותו זמן התחילו למנות בשטר למלכות יון.

הגר"א כותב שאלפא פירושו שאלף שנה חלפו מיציאת מצרים עד תחילת מניין שטרות, כדברי הגמרא בע"ז.

אולם ר' בר רטנר במהדורתו לסדר עולם מביא גירסאות שונות. בחלק מכתבי היד כתוב למנין יונאי אלפא ומאה שבסרי שנין – 1117. חיים מליקובסקי מצא בקטע מן הגניזה את המספר אלף ל"ו שנה – 1036. יש גירסאות שהמילה אלפא חסירה, ויש גירסאות שכתוב אלפין. אחרי זה כל זה מסתבר לומר שגם כאן אנו פוגשים את התופעה של המניין המתעדכן ע"י הסופר, המציין את פרק הזמן שחלף מתחילת מניין שטרות ועד ימיו של הסופר. כנראה שחלק מהמעתיקים השמיטו את המאות והעשרות והאחדות, והשאירו רק את המילה "אלפא", והמספר השלם נשאר רק בכתב יד אוקספורד: 1117 לשטרות (= 4566 לב"ע, 806 לספה"ג) ובקטע מן הגניזה: 1036 לשטרות (4425 לב"ע = 725 לספירה).

בדפוסים שלנו כבר נשמטו הן המניין המתעדכן לחורבן, והן המניין המתעדכן לשטרות, ומה שנשאר זו המילה "אלפא" הבלתי מובנת.

הזכרתו של המניין לשטרות בתעודות

מלשונו של רב נחמן שאמר: **בגולה אין מונין אלא למלכי יונים בלבד**. אנו למדים שמניין שטרות היה המניין השולט בבבל. ואכן בשטרות שנמצאו בגניזה הקהירית מופיע מניין זה פעמים רבות מאוד. לא נוכל כאן למנות את כל אזכורי מניין שטרות, לכן נסתפק בכמה אזכורים חשובים. בספרי החשמונאים (או המקבים) המניין בו מנו את המאורעות הוא מניין שטרות. יש לשער כי עם חדירת הרומאים לארץ-ישראל, נעלם מניין זה ובמקומו החלו למנות לקיסרים ולמושלים הרומאים; אולם בבבל אליה יד הרומאים לא הגיע נשאר מניין השטרות על מכונו. גאוני בבל השתמשו בשטרותיהם במניין שטרות. נסתפק כאן רק במספר דוגמאות חשובות:

בקטעים שנמצאו מ"ספר השטרות" (שנכתב בערבית) לרב סעדיה גאון, מדריך רס"ג כיצד לרשום את התאריך⁹.

ואומר בשער הזה שהשטרות תאריכם בד' סימנים, והם:
יום השבוע ויום החדש ואיזה חדש ואיזו שנה לשנת מ"א לבנין בית שני וזאת
שנת מלכות המלך אלכסנדר המכונה דו אלקרנין, א"כ ביום הזה יכתב למשל:
בתלתא בשבה דהוא תשעה עשר בירח כסליו לשנת אלפא ומאתן ותלתין ותמני שנין
למניינא דרגילנא ביה.

ומכאן נראה כי רס"ג כתב את ספר השטרות ב"ט בכסלו 1238 לשטרות. וראה עוד מה שכתב על כך מנחם בן-ששון שם¹⁰.

באגרת רב שרירא גאון, **כל התאריכים** המופיעים באגרת הם למניין שטרות, החל מהתאריך הראשון המציין ש"ביומיה דרבי נחית רב לבבל בשנת תק"ל (530) למנין יון דרגילנא ביה", עד לתאריך האחרון "בשנת רע"ט איסתמיכנא בגאונות" – כאן

⁹ אלכסנדר שייבר ויצחק האן, "שני קטעים מספר השטרות לרב סעדיה גאון", בתוך סידרת ספרי "תורתן של גאונים", כרך "רב סעדיה גאון" עמ' 49.

¹⁰ באותו כרך של "תורתן של גאונים" עמ' 62 ו-97. (צילום ממאמרו של בן-ששון "שרידיים מספר העדות והשטרות לרס"ג, שנתון המשפט העברי, כרך יא-יב, תשמ"ד-תשמ"ו).

הכוונה לאלף רע"ט (1279), והגאונים נהגו להשמיט את האלף, כפי שאנו נוהגים להשמיט היום את חמשת האלפים.

האגרת עצמה נכתבה בשנת אלף רצ"ח (1298), או אלף רצ"ט (1299) כפי שמופיע בכתב יד אחד (ראה עמ' 4 במהדורת לוי).

כל התאריכים באגרת הינם לפי מניין שטרות, מה שמוכיח שבכל הזמן העצום הזה היה המניין השליט בבבל.

הידיעות ההיסטוריות העתיקות הגיעו לרש"ג דרך ספרי זכרונות כפי שרש"ג מציין: **"והווי רבנן סבוראיי ורוביהון שכיבו בשנים מועטות דהכי פרישי ראשונים בספרי זכרונות"**.

כן מצינו רשימות מעין אלו ב"סדר תנאים ואמוראים" שהזכרנו לעיל¹¹. עוד תאריך עתיק מעין אלו של אגרת רש"ג וסתו"א מופיעים בכתבי הגאונים, אפשר למצוא בתשובתו של רב האי גאון, שהביא ר' אברהם בר חייא הנשיא בספר העבור מאמר ג', שער ז', זאת התשובה המזכירה את המסורת של הנהגת הלוח הנוכחי בזמן ר' הלל בר' יהודה נשיאה, ושוב, לפי מניין שטרות:

אנו אוחזין כסדר הזה לשנים הראשונות מלפני משה רבינו גם אחריו עד ימי הלל בר' יהודא בשנת תר"ע לשטרות, שמאותה שנה לא הקדימו ולא אחרו אלא אחזו הסדר הזה אשר היה בידם.

מסתבר לומר שאת התאריך הזה מצא רה"ג באחד מספרי הזכרונות הללו, שנמצאו בישיבות בבל, והתאריכים המופיעים בהם – הם כמובן למניין שטרות. שנת 670 לשטרות היא 4119 לבי"ע (358/359 לספה"ג).

אחד השטרות שנחשב שנים רבות לשטר הקדום בגניזה הוא שטר שפרסם אברהם מסמך מהגניזה מהמאה השמינית¹². בעמ' 428 מובא השטר ובשורות 19-21 כתוב:

וכתבנו וחתמנו ברביעי בשבת דהוא חדסר יומין לירח כסליו שנת אלפא ושתין ותרתין שנין למינינא דרגילינא ביה בפסטאט מצרים דעל נילוס נהרא.

¹¹ ראה מה שכתב על כך יעקב אפרתי בספרו "תקופת הסבוראים וספרותה" עמ' ל-לב.
¹² I. Abrahams, An Eighth-Century Genizh Document, JQR 17, pp. 426-430.

התאריך לפי הכתוב הוא: יום ד', י"א בכסלו, שנת 1062 לשרות. (היינו שנת 4511 לבי"ע או 750 לספירה, כי בכסלו עדיין לא נכנסה שנת 751).

השטר הוחזק ע"י בורנשטיין¹³ ואסף¹⁴ כשטר הקדום ביותר שנמצא בגניזה. אולם במאמרו של Teicher 'המסמך המתוארך העתיק מגניזה. האמנם?'¹⁵ הוכיח כי במסמך זה נפלה טעות סופר, וסיפרת המאות נשכחה, ובמקום לכתוב שנת 1362 לשרות, נכתבה שנת 1062. ההוכחה מתבססת על זיהוי מדויק של שמות האישים המופיעים במסמך המוכרים לנו מתעודות אחרות בגניזה לפיהם אנו יודעים שחיו בסביבות השנים 1050, ולא בשנת 750. המסמך בעייתי מסיבה נוספת: בשנת 4511 לבי"ע חל י"א בכסלו ביום א' בשבוע לפי לוחנו, ולא ביום ד'¹⁶. אמנם בשנת 1362 לשרות, 4811 לבי"א חל י"א בכסלו ביום ד' בשבוע, והכל בא על מקומו בשלום.

נתן פריד, שערך את "לוח לששת אלפים שנה" כבר שיער שהתאריך המופיע בשטר זה נחשב לבלתי אפשרי, "כי התעודות הראשונות מהגניזה הן לכל המוקדם מסוף המאה הששית לאלף החמישי וגם הן מעטות ביותר" ("לוח לששת אלפים שנה", עמ' 575). פריד סבר שהשנה היא אי"ס"ב לשרות, וכתב "השערותנו עשויה להתאשר אם השמות המופיעים בתעודה הנזכרת יודעו לנו מתעודות אחרות מאותה התקופה". פריד לא ידע, כי בשעה שכתב את הדברים כבר היה מאמר שמוכיח את השערותו.

השוואה בין מניין שטרות למניין יצירה

מחברים מסויימים מנו את השנים גם לפי מניין שטרות וגם לפי מניין יצירה (המניין לבי"ע).

כאשר מעיינים בדבריהם מתגלה כי לכאורה יש הבדל של שנה במניין השטרות בין המחברים.

אצל קבוצה של מחברים אנו מוצאים את ההפרש 3448 בין מניין יצירה למניין שטרות, ואילו אצל קבוצה אחרת את ההפרש 3449.

¹³ "תאריכי ישראל", התקופה ט' (תרפ"א), עמ' 223.

¹⁴ "שטרות עתיקים מן הגניזה", תרביץ ט', ספר א' (תרצ"ח).

¹⁵ J. L. Teicher, The Oldest Dated Document in the Genizah, JJS 1 (1948-49), pp. 156-158.

¹⁶ בורנשטיין רצה להביא ראיה משר זה שכללי הלוח היהודי וחשבונותיו הנוכחיים טרם היו קיימים בשנה זאת. במאמרו "דברי ימי העיבור האחרונים" (חלק א'), התקופה י"ד-ט"ו, עמ' 371, ביקש בורנשטיין להוכיח כי באותה תקופה עדיין לא היה נהוג המחזור בן 19 השנה. במאמרו "התקופות והתפתחותן" "ספר הזכרון לפוזננסקי" עמ' מ"מ"א, מתקן בורנשטיין את השערותו זאת, ומסתפק בהנחה כי הסופר טעה בחשבון, (היה עליו לכתוב 1061 וכתב 1062) ומדובר באמת בשנת 4510 בה חל י"א בכסלו ביום א'. שתי השערותיו אינן נכונות.

ניתן היה לתרץ את ההבדל הזה בכך שכל אחת מהקבוצות מונה למניין אחר – אלו שמנו למניין בני מזרח אצלם ההפרש 3448, ואלו שמנו למניין בני מערב אצלם ההפרש 3449, כפי שהזכרנו לעיל.

הרב שי"ר (שלמה יהודה ליב כהן רפאפורט) היה הראשון ששם לב לעובדה זו של הבדל בין המנינים. בספרו "ערך מילין" ערך אלכסנדר מוקדון אסף שי"ר רשימה שלמה של מחברים ומתוכם מתגלה ההבדל שנה בין המנינים.

שי"ר היה מודע להבדל במניין לבריאת עולם בין בני מזרח לבני מערב, אולם הגיע לבסוף למסקנה שלא זה טעם ההבדל.

שי"ר סבר שהיו בעת ובעונה אחת שני מנינים לשטרות:

(א) שיטה אחת התחילה את מניין שטרות בשנת ג'תמ"ט 3449 לב"ע, כלומר ההפרש בין שני המנינים הוא 3448, כי שנת 1 לשטרות היא 3449 לב"ע.

(ב) שיטה שניה התחילה את מניין שטרות בשנת ג'תנ"ג 3450 לב"ע, כלומר ההפרש בין שני המנינים הוא 3449, כי שנת 1 לשטרות היא 3450 לב"ע.

לפני שנראה מהיכן העלה שי"ר רעיון זה, נראה תחילה את רשימת המחברים; רק נעיר כאן הערה חשובה לכל ענייננו.

יודעי ספר מכירים היטב את העובדה, כי דוקא המספרים הם הרגילים ביותר להשתבש בין העתקה להעתקה ובין דפוס לדפוס. הסיבה לכך היא שלא תמיד בודק המעתיק את המספרים כאשר הוא מעתיק, ולפיכך חלים שיבושים בהעתקה, (בהלכות קידוש החודש לרמב"ם בחלק החשובני אפשר למצוא 3 טעויות בהלכה אחת) מה שאין כן בשאר מילים שבהם יש איזושהי ביקורת למעתיק בעבודתו, מכיוון שצורת הכתיב העברי בדרך כלל ידועה לכל.

לפיכך, לעיתים, יש להגיה באופן ברור את המספרים, וכן עושה שי"ר.

בתחילה נראה את רשימת הספרים והמחברים שאצלם עולה ההפרש ל-3448, (ולפיכך לפי דברי שי"ר מתחיל המניין לשטרות בשנת ב'תמ"ט)

סדר תנאים ואמוראים: לפי גירסת שי"ר

מברייתו של עולם יש היום ד' אלף תרמ"ו ולמנין יונים אלף וקצ"ח שנים

$$4646 - 1198 = 3448$$

רס"ג שהובא לעיל מספר העיבור לראב"ח הנשיא מאמר ג' שער ז'
 השנה הזאת אשר אנו עומדים בה היום היא שנת אלף ורל"ח למלכות אלכסנדרוס
 והיא שנת ד' תרפ"ו לבריאת עולם לחשבונו

$$4686 - 1238 = 3448$$

רה"ג בתשובתו המובאת בספר העיבור לראב"ח הנשיא שם כותב שכדי לחשב מולדות
 יש להוסיף ג' תמ"ח למניין שטרות כדי להגיע אל מולד וי"ד (שהוא המולד לחשבון בני
 מזרח)

ר' נתן בעל "הערוד" כותב בסיום ספרו (נוסח דפוס ראשון):
 שנת ד"א תתס"א ליצירה, ל"ג ואלף לחרבן בית קדש החרוב, ית"ג ואלף לשטרות.
 (ית"ג ואלף שטרות הם אלף תי"ג. בורנשטיין במאמרו תאריכי ישראל "התקופה" ח'
 עמ' 313 הע' 1 כותב ש"כתיבת המספרים בדרך כזו - של היפוך סדר הספרות - מצויה
 אצל הקדמונים, והוא מביא לכך ראיות)

$$4861 - 1313 = 3448$$

רבינו תם (ספר הישר)
 שנה זו שאנו מונין עכשיו [ד"א] תתק"ט שהיא אלף (תק"א) [צ"ל: תס"א] למנין
 שטרות ושנת אלף ופ"א לחרבן הבית.

$$4909 - 1461 = 3448$$

ספר העיטור (מאמר ראשון זמן)
 והיום אנו מונין [ד"א] תתקל"ט לבריאת עולם שהוא למלכות יון אלף ותצ"א.
 שהוא לבנין הבית אלף (ותתקל"א) [צ"ל: ותקל"א]. ואלף וקי"א לחורבן שיבנה
 במהרה בימינו. וליציאת מצרים שני אלפים ותצ"א. כדגרסינן אמר רב פפא אי טעי
 תנא ולא ידע כמה בפרטי. לישיליה לספרא כמה חשיב וליטפי עליה מ"ח שנים
 ומשכח ליה לחומרי'. וסימן ארבעים ושמונה עיר.

$$4939 - 1491 = 3448$$

מעתיק פירוש המשנה לרמב"ם סדר נשים בהקדמתו:
 ועד היום הזה שנת ה"א ונ"ח לבריאת עולם היא שנת אלף ומאתים ושלישים לחרבן
 בית שני היא שנת אלף ושש מאות ועשר שנים למנין שטרות כמו שנתבאר חשבון זה
 בכון בגמרת ע"ז פ"ק.

$$5038 - 1610 = 3448$$

רשי"ר מזכיר עוד שני מחברים שמונים את ההפרש 3448 בין מניין יצירה ומניין שטרות: רשי"ר בפירושו על הסוגייה בע"ז, וספר התרומה סימן קל"ה הדן גם הוא בסוגייה זו.
מכל מקום, הדבר נראה פשוט שהבבלי עצמו מונה את ההפרש 3448, וסימנך ארבעים ושמנה עיר, ולא ניתן לפרש סוגייה זו אחרת.

הרשי"ר מביא גם מהאחרונים שמהם יוצא ההפרש 3448 בין שטרות ליצירה:

כללי שמואל (אות ר):

**רב סמא בריה דרבא מלך בשנת תשס"ו למלכות יון,
... והיום לחשבוננו ה'רפ"ב, למלכות יון אלף תתל"ד.**

$$5282 - 1834 = 3448$$

מאור עינים לר' עזריה מן האדומים:

השנה שהוא כותב בה היא תקע"א (1571) לנוצרים, ה"א של"א ליצירה, וכפי הלוחות הנדפסות אלף תתפ"ג לשטרות.

$$5331 - 1883 = 3448$$

צמח דוד (ח"א דף יט)

ה"א שני"ב היא שנת אלף תתק"ד לשטרות.

$$5352 - 1904 = 3448$$

כעת נראה את רשימת הספרים והמחברים שאצלם עולה ההפרש ל3449, (ולפיכך לפי דברי רשי"ר מתחיל המניין לשטרות בשנת ביתג)

ר' טוביה בן אליעזר מדרש לקח טוב פרשת שלח:

**שנת ד"ף ס"ו (ף = 800 בגימטריה) לבריאת עולם שהיא (אלול ז) [צ"ל: אלף ול"ז]
לחרבן בית ב', שהיא אלף תי"ז? להפסקת נבואה למימי אלכסנדרוס מוקדון למלכות
יונים שהיא משהוכתה העיר בימי צדקיה המלך אתקכ"ז.**

$$4866 - 1417 = 3449$$

ר' אברהם בר חייא בנשיא בספריו חשבון המהלכות, וספר העיבור :

והקדמונים, מהם היו מונים ימי המלכים וכל ימי עסקיהם מתחלת מלכות אלכסנדרוס מקדון שהיתה בו יום שני כ"ו ימים לירח תשרי שנת ג"א ת"נ ליצירה לדעת המונים מבהר"ד.

ואל תתמה מן החשבון הזה אם תראה בדברי הקדמונים שתחלת מנין שטרות היה בהשלמת ג' אלפים תמ"ח לעולם כי החשבון ההוא נאמר לדעת המונים לסדר עולם מן רפסב ונבשחה רדסנ סתעד לעש ד"רהבל נמ סינומה תעדל אוה הלעמל רכזנו ד"יו הזה ובינו ובין החשבון ההוא שנה אחת. (חשבון המהלכות, שער ח' עמ' נד)

מנין שטרות אשר הוא תחלת מלכות אלכסנדרוס מקדון הוא חתימת חזון אשר נחתם בימי חגי זכריה ומלאכי אחר ארבעים שנה מבנין בית שני, והוא ראשית ימי אנשי כנסת הגדולה והיא שנת ג' אלפים וארבע מאות וחמשים לבריאת עולם למנין אשר אנו חושבים עליו לבהר"ד.

ויהיו השנים השלמות מן בריאת עולם וחתימת חזון לחשבוננו ג' תמ"ט שנה והוא לאנשי מזרח אשר מונים לבריאת עולם מן וי"ד - ג' תמ"ח. (ספר העיבור, מאמר ג' שער ח')

סדר הקבלה לר' אברהם בן דאוד :

הראב"ד כותב שבתמורה לבקשת שמעון הצדיק שאלכסנדרוס לא יחריב את ירושלים - ... התנה המלך שכל בן שיוולד לכהנים אותה שנה יקרא אלכסנדרוס על שמו, ושיתחילו מנין שטרותיהן מאותה שנה והוא שנת אלף לצאתם ממצרים והיא שנת ג' אלפים ות"נ ליצירה, ובאותו הזמן נפטר עזרא הסופר וחגי זכריה ומלאכי ונסתלקה נבואה מישראל.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל, והלכות קידוש החודש :

... ולפי חשבון זה שנה זו שהיא שנת אלף ומאה ושבע לחרבן שהיא שנת שמנים ושבעה ואלף וארבע מאות למנין שטרות שהיא שנת שש ושלושים ותשע מאות וארבעת אלפים ליצירה. (הלכות שמיטה ויובל פי"א, ה"ד)

$$4936 - 1487 = 3449$$

... שנה זו שהיא שנת שבע עשרה ממחזור ר"ס, שהיא שנת שמונה ושלושים ותשע מאות וארבעת אלפים ליצירה, שהיא שנת תשע ושמונים וארבע מאות ואלף לשטרות, שהיא שנת תשע ומאה ואלף לחרבן בית שני (הלכות קידוש החודש פי"א הט"ז)

$$4938 - 1489 = 3449$$

ר' אברהם בן הרמב"ם :

כתב באגרת :

באה אלינו מעכו בסוף חודש שבט בשנת צ"ה (4995) לפרט אתקמ"ו לשטרות מגילת ספר.

(אגרת, נדפסה בוויילנא שנת תקפ"א, צוטט ע"י שי"ר, ערך מילין, עמ' 77 במהדורת פרג ה'תרי"ב)

$$4995 - 1546 = 3449$$

ר' יצחק הישראלי בספרו "יסוד עולם" כותב בדיוק כדברי בעל סדר הקבלה שאלכסנדרוס התנה :

... שיתחילו מנין שטרותיהן מאותה שנה והוא שנת אלף לצאתם ממצרים והיא שנת ג' אלפים ות"נ לתאריך העולם. (מאמר ד' פרק י"ח)

כתוצאה משני ההפרשים השונים 3448 ו-3449 רצה שי"ר להסיק כי היו 2 התחלות במניין שטרות :

היו שהתחילו את מניין שטרות בתשרי 3449 לב"ע למנייננו, ולכן ההבדל אצלם עולה ,3448

והיו שהתחילו את מניין שטרות בתשרי 3450 לב"ע למנייננו, ולכן ההבדל אצלם עולה .3449

הדבר שהשפיע על שי"ר במסקנה זו היא אותה השערה (שבורנשטיין ביטל במאמרו) שהיו מבין הגויים שהתחילו את מניין שטרות מסתיו 312 לפנה"ס, והיו שהתחילו את מניין שטרות מסתיו 311 לפנה"ס (שנה אחת מאוחר יותר). כאמור, בורנשטיין הראה שאין יסוד לכך וההתחלה האחרת של הגויים הבבליים רק חצי שנה מאוחר יותר, באביב 311 לפנה"ס, ולא בסתיו 311 לפנה"ס.

וכפי שביטל בורנשטיין את דעת אותם חוקרים, ביטל גם את דעתו של שי"ר, והראה כי אפילו אליבא דאותם חוקרים אין שיטתו של שי"ר עולה יפה, כי שי"ר טעה בחשבון פשוט :

תשרי שנת 3449 הוא תשרי 313 לפנה"ס ולא תשרי שנת 312 לפנה"ס !

וכן תשרי שנת 3450 הוא תשרי 312 לפנה"ס ולא תשרי שנת 311 לפנה"ס !

ובורנשטיין מיישב את השינוי בין ההבדלים להבדל הקיים בין בני מזרח לבני מערב של שנה אחת (מולד בהר"ד או מולד וי"ד) כפי שראינו לעיל.

אולם גם שי"ר היה מודע היטב להבדל זה ובכל זאת לא יכל לתרץ בו את השינוי בין ההבדלים :

חברו של שי"ר בצלאל שטערן העיר לו על ההבדל בין בני מזרח לבני מערב, אבל שי"ר מאן להסתפק בהבדל הזה, כי גם בין החכמים שמנו למניין בהר"ד היו כאלה שההפרש אצלם היה 3448.

למשל ר"ת כותב בפירוש (ספר הישר סימן תר"צ): "ואע"ג דלתשרי של בהו אנו מונין". וכן הערוך, ובעל עיטור, ובעל התרומה כולם מונים לבהר"ד ובכל זאת כותבים שההבדל הוא 3448 שנה !

וחכמי ספרד הראב"ח, ספר הקבלה, הרמב"ם, ר"א בן הרמב"ם ובעל יסוד עולם מונים לבהר"ד ואצלם עולה ההבדל ל3449 - !

אבל בורנשטיין ירד לעומקם של דברים והסביר את משמעות ההבדל כך :
ניתן לחלק את החכמים שהובאו לעיל ל3 קבוצות :

(1)	חכמי בבל.
(2)	חכמי ספרד.
(3)	חכמי צרפת ואיטליה.

(1) חכמי בבל, רס"ג ורה"ג, כבר ראינו לעיל שהם מונים למניין בני מזרח ממולד וי"ד, וכבר כתבנו שהפרש בין המניין לבי"ע לפי בני מזרח למניין שטרות הוא 3448, כפי שמצוין בגמרא.

(2) חכמי ספרד מונים למניין בני מערב ואצלם גדול המניין לבריאת עולם בשנה אחת מאשר המניין לבני מזרח, ואצלם עולה ההפרש ל3449 -.

ראינו לעיל בבירור כי חכמי ספרד מודעים היטב להבדל הקיים בין מניין בני מזרח למניין בני מערב, וכבר ציטטנו לעיל מדברי הראב"ח והרמב"ם. אם כן, חכמי ספרד היו מודעים שמניינם איננו מניין הגמרא אלא גדול בשנה אחת, וכדי לתרגם את מניין הבריאה של בני מערב יש להפחית 3449 ולא 3448.

מלבד זאת היו בין חכמי ספרד שהשתמשו במניין שטרות בפועל, למשל הרמב"ם שנדד למצרים, ואחרים, כמו הראב"ח, היו בקיאים במניין זה, כיוון שהיו צריכים להשתמש בו לצורך החשבונות האסטרונומיים.

3) חכמי צרפת ואיטליה, לפי דברי בורנשטיין, לא היו מודעים להבדל שבין בני מזרח לבני מערב, וכן לא השתמשו אף פעם בחיי היום יום במניין שטרות. הצינור המידע היחיד שהיה להם על מניין זה היו דברי הגמרא בע"ז.

לכן כשרצו חכמי צרפת ואיטליה לתרגם ממניין יצירה למניין שטרות הפחיתו 3448 שנים כהוראת הגמרא.

אבל כבר ראינו שהמניין לבריאה המופיע בגמרא הוא מניין בני מזרח. וההפחתה של 3448 תקיפה לגבי מי שמונה מניין בני מזרח (כמו גאוני בבל) אבל לא לגבי מי שמונה למניין בני מערב שעליו להפחית 3449.

חכמי צרפת ואיטליה לא היו מודעים שעליהם להפחית 3449 כמו אחיהם שבספרד, ולכן יצא ההבדל הזה, שהביא את שי"ר לטעות ולחשוב שהיו 2 התחלות שנות למניין שטרות. ולא היא, ההתחלה היא אחת בשנת ג'ת"נ אבל חכמי צרפת ואיטליה לא היו מודעים שעליהם לגרוע 3449 שנה ולכן גרעו רק 3448 שנה, ודבר זה נתן את הרושם המדומה כאילו הם מתחיל את מניינם משנת ג'תמ"ט לבי"ע.

ומתוך הרשימה לעיל, ארבעה הנסמכים בפירוש על הגמרא בע"ז:
רש"י ובעל התרומה, שכל דבריהם הוא פירוש לסוגיה, ובעל העיטור ומעתיק פירוש המשניות - מפנים לגמרא בע"ז.

יתירה מזאת, רבינו תם גילה בסופו של דבר שקיים הפרש בין בני מזרח לבני מערב, ושמניין הגמרא הוא לפי בני מזרח. דבר זה נתגלה לרבינו תם לאחר שמצא את כתב היד של סדר עולם זוטא ומצא בו ששנת 4564 (למניין בני מערב) היתה שנת שמיטה, ואז תיקן את מה שכתב קודם ששנת 4909 היתה שלישית בשמיטה, וכתב ששנת 4909 היא שניה בשמיטה.

שי"ר לא הזכיר כלל ענין זה, אבל בורנשטיין כתב עליו בארוכה (התקופה ח' עמ' 319-317).

ובחלקו השני של ספרנו העוסק בחשבונות השמיטה נאריך בשיטת ר"ת.

באופן זה מוסבר גם הפרש 3448 המופיע אצל האחרונים: מאור עינים, כללי שמואל, צמח דוד – לפי בורנשטיין כל המחברים הללו לא היו מודעים שחשבון הגמרא הוא למניין בני מזרח ואנו היום מונים לפי חשבון בני מערב.

סיכום

לסיכום ראינו במאמר זה כמה התחלות למניין שטרות :
 תשרי 3444 – המתחילים את המניין מזמן שמלכו בעולם.
 תשרי 3450 – הוא מניין שטרות המקובל.
 אביב 3450 – הוא המניין שמנו הגויים יושבי בבל.
 (סתיו 3451) – כמה חוקרים נטו לשער שהיו שהתחילו את המניין בשנה זו, אבל
 בורנשטיין דחה דבריהם על-סמך מספר תגליות.

ביטול מניין שטרות והתקבלות המניין לבריאת עולם

כאשר המניין לבריאת עולם התפשט את אט בתפוצות, (מוצאו ככל הנראה מארץ-ישראל). בבבל מנו עדיין לשטרות. במקומות המושפעים ע"י ארץ-ישראל מיהר המניין להיקלט (כמו באיטליה).

בזמן הגאונים הייתה בארץ ישראל תופעה של עלייה מבבל. הבבליים הביאו עמם את מנהגייהם, ולכן מוצאים שגם בארץ ישראל היו שהשתמשו במניין שטרות, למשל בכתבי הגאונים הארץ ישראלים ר' דניאל, ור' אביתר. אולם הרוב בוודאי השתמש במניין היצירה, שאט אט תפס את מקומו של המניין לחורבן.

במצרים, שהיתה תחת השפעתן של ארץ-ישראל ובבל כאחד, אנו מוצאים בגניזה הקהירית את המניינים לשטרות ולבריאה יחד, כאשר הרוב נוטה לטובת מניין השטרות הבבלי.

הנוהג לכתוב לשטרות וליצירה נשמר עוד בתקופת הרמב"ם, הכותב בהלכות גירושין :

וכן תקנו שיהו מונין בגיטין למלכות אותו הזמן משום שלום מלכות. כתב לשם מלכות שאינה מלכות אותה המדינה או לבנין הבית או לחרבן הבית אם דרך אנשי אותו מקום למנות בו - הרי זה כשר ואם אין דרכן למנות בו - הרי זה פסול. וכבר נהגו כל ישראל למנות בגיטין או ליצירה או למלכות אלכסנדרוס מקרון¹⁷ שהוא מנין שטרות. ואם כתב לשם מלכות אותו זמן במדינה שיש בה רשות אותה מלכות - הרי זה כשר. (רמב"ם הלכות גירושין פרק א, כו)

¹⁷ על הגירסה המדויקת 'מקרון', במקום 'מקדון', רומזת לשם הרבי של אלכסנדר, דו אל קרנין, בעל הקרניים, כפי שמופיע במטבעות.

וכן מונה הרמב"ם עצמו בהלכות קדוש החדש פרק יא, טז לשלושת המניינים יצירה, שטרות, חורבן:

כבר אמרנו שאלו הדרכים שאנו מבארים בהלכות אלו אינן אלא לחשבון ראיית הירח בלבד לפיכך עשינו העיקר שממנו מתחילין לעולם לחשבון זה מתחילת ליל חמישי שיומו יום שלישי לחדש ניסן משנה זו שהיא שנת שבע עשרה ממחזור ר"ס שהיא שנת שמונה ושלישים ותשע מאות וארבעת אלפים ליצירה שהיא שנת תשע ושמונים וארבע מאות ואלף לשטרות שהיא שנת תשע ומאה ואלף לחרבן בית שני וזו השנה היא שאנו קוראים אותה שנת העיקר בחשבון זה.

אולם אט אט הלך והתחזק המניין לבריאת עולם ודחה את מניין השטרות. אפילו במצרים, שבה השתמשו עד תקופה מאוחדת במניין שטרות גבר לבסוף מניין היצירה. הרדב"ז, שחי במצרים, ביטל לבסוף את מניין השטרות, והנהיג את מניין היצירה כמניין יחיד, כמובא בספר דברי יוסף לר' יוסף בן יצחק סמברי, ובשם הגדולים לחיד"א, ובספר גט פשוט לר' משה בו חביב:

הר' דוד ן' אבי זמרא הנקרא רדב"א? מיוצאי ספרד היה והלך לפיס ומפיס בא פה מצרים ונתיישב בה ועשה תקנות הרבה ...
וגם בכלל תקנותיו בטל חשבון השטרות כמו שהיו כותבים בזמן הרמב"ם ז"ל שנת כך וכך לשטרות¹⁸.

מה' דוד ן' זמרא - תלמיד רבינו יוסף סאראגוסי המלומד בנסים. וראיתי בקובץ כ"י שהרדב"ז? היה מיוצאי ספרד והלך לעיר פיס וירד מצרימה ותיקן המשמרות של הקברים. אף הוא ביטל חשבון השטרות שהיו מונין מזמן אסכנדרוס¹⁹.

... והאידינא נוהגין בכל המקומות למנות לבריאת עולם. והרמב"ם כתב דיש נוהגין למנות למלכות אלכסנדר. והרדב"ז? ביטל המנהג והוא לפי שרוב העולם אינם בקיאים

¹⁸ לקוטים מדברי יוסף לר' יוסף בן יצחק סמברי, בספר "סדר החכמים וקורות הימים", לא' ניבויאר, עמ' 157-158.

¹⁹ שם הגדולים לחיד"א, חלק גדולים - מערכת ד אות טז.

במנין זה ותיקן שיכתבו בגיטין לבריאת עולם כמנהג רוב העולם. והטעם שכותבין בגט למנין שאנו מנין בו כאן, כתוב בקונדריס והביאו בסדר גט דהר"י מינץ סי' ק"ט למעוטי מנהג א' שהיו כותבין למנין שטרות והוא מנין אלכסנדר²⁰.

התפוצה היחידה ששמרה על מניין שטרות היתה תפוצת יהודי תימן, ועד היום משתמשים יהודי תימן במניין זה יחד עם המניין לבריאת העולם.

²⁰ גט פשוט, הלכות גיטין סימן קכז ס"ק ל ד"ה העולה, עמ' קעב במהדורת מכון ירושלים.